

Useev, Nurdin (2011), *Yenisey Yazıtları I. Söz Varlığı ve Metinler*, C. Aytmatov Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Bişkek, 724 s., ISBN: 978-9967-15-031-7

Lira Mayrambek kızı*

Kırgızistan'daki Eski Türk Yazıtlarıyla ilgili ilk araştırmalar 1960-1970'li yıllarda İ.A. Batmanov ve onun öğrencileri Sagalı Sıdıkov, Çetin Cumalov, Kasımbek Seydakmatov gibi araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Son zamanlarda da Ç. Cumagulov, S. Sıdıkov, K. Konkobayev, K. Tabaldiyev, R. Alimov ve N. Useev'in yaptığı çalışmalarla, araştırmalar kesintisiz devam etmektedir.

Kırgızlar tarafından MS. V-X. yüzyıllarda dikilen Yenisey Yazıtları, Göktürk harfleriyle yazılmış Eski Türk yazıtları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde 400 civarında Yenisey Yazıtı bulunmaktadır ve bunlardan yaklaşık 200'ü araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Yenisey Yazıtlarından Kırgızistan'da ise yaklaşık 60 adet bulunmaktadır.

Yenisey Yazıtlarının derli toplu incelenmeleri S. E. Malov, İ. V. Kormuşın, D. D. Vasilyev, S. Sıdıkov gibi bilim adamları tarafından yapılmıştır. Bahsi geçen yayınlar şunlardır: D. D. Vasilyev, *Drevnetyurkskaya Epigrafika Yujnoy Sibirii*, Tyurkologičeskiy Sbornik, Moskova, 1975; D. D. Vasilyev, *Pamyatniki Tyurkskoy Runičeskiy Pis'mennosti Aziyatskogo Arealı*, Moskova, 1976; İ. V. Kormuşın, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii*, Moskova, 1997; İ. V. Kormuşın, *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii: Grammatika i Teknologiya*, Moskova, 2008; S. E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskova-Leningrad, 1959, S. Sıdıkov, K. Konkobayev, *Bayırkı Türk Cazuusu*, Biřkek, 2001.

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Nurdin Useev, adı geçen Türkologların çalışmalarını esas alarak Yenisey Yazıtlarının söz varlığı ve metinlerini incelemiş, bugüne kadar ortaya atılan görüşleri bir arada toplamıştır. Ayrıca yazıtların okunması ve anlamlandırılmasında bir takım yeni önerilerde bulunmuştur. 724 sayfadan oluşan bu eser, *Giriş, Birinci Bölüm (Orhun-Yenisey Yazıtları), İkinci Bölüm (Söz varlığı), Üçüncü Bölüm (Yenisey*

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, lira1990@inbox.ru

Yazıtlarındaki Sözcüklerin Kırgız Türkçesindeki İzleri, Dördüncü Bölüm (Metin), Sonuç, Sözlük, Kısaltmalar ve Kaynakça şeklinde hazırlanmıştır.

Giriş bölümünde konu, yöntem, kapsam, Yenisey Yazıtlarının Kırgızlar tarihi açısından önemi ve Yenisey Yazıtlarındaki dilin Kırgız Türkçesiyle olan bağlantısı hakkında kısa bir açıklama yer almaktadır.

Çalışmanın *Birinci Bölümünde*, Runik Yazısının ortaya çıkışı ve yazıyla ilgili bilim adamlarının görüşleri, Yazıtların bulunması ve deşifre edilmesi, harf ve işaretler, yazım kuralları ve kuraldışı olaylar genel bir çerçeve içerisinde ele alındıktan sonra Yenisey Yazıtları ve içeriği, yazıtların türleri, yazılış tarihi, hangi boylara ait olduğu, yazıtların bulunması ve incelenmesine yer verilmiştir.

Yenisey Yazıtlarının kapsamlı bir biçimde değerlendirildiği İkinci Bölüm, eserin temelini oluşturmaktadır. Bu bölümde Yenisey Yazıtlarının söz varlığı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. *2.1. Yazıtlarda Okunmamış ve Tam Olarak Anlamlandırılmamış Sözcüklerin Anlamı* alt başlığında *alang* “kaygı, üzüntü, sıkıntı”, *altı kıl*-“öldürmek”, *aç* “nikah merasiminde kızın yengesinin iğneye ipliği geçirip ipliğin ucunu düğümlmeden iğneyi sırt elbiseden geçirme geleneği”, *bang* “asker başı”, *baş* “çuval, servet, altın gümüşlerin konulduğu eşya”, *yaş* “otlak, çimen”, *bat* “kötülük, sıkıntı”, *bet* “yüz”, *bört* “orta yaş”, *bök* “tepe, bayır”, *bün* “suç, günah, felaket, sıkıntı”, *yagru* “yavru, yakın akraba”, *yançı* “sağdıç”, *yanglık* “insan, kişi”, *yörçi* “usta, zanaatçı”, *kalıktık* “gökyüzünde yaratılmış”, *kong* “düşünce, merak”, *kögşin* “ihtiyar, yaşlı adam”, *kubrat*-“toplamak, düzene sokmak”, *tir*- “toplamak, dermek”, *kız* “değerli, kıymetli”, *mayı*- “ayrılmak”, *salga* “gem”, *segir* “hızlı yürümek”, *uyuk* “izlenim”, *çayan* “boncuk”, *çok* “hükümdarlara, hakanlara ait saçaklı bayrak”, *egin* “elbise”, *terti* “hiç, tamamen”, *tur*- “hayatta kalmak”, *üç kıl*- öldürmek”, *elgin* “erkin, hür”, *erşin* “asker adayı, gencecik asker”, *engindi* “eğilmiş anlamında bir yer adı”, *esiz/esizime* “sevgili, kıymetli” gibi sözcüklerin anlamı Kırgız Türkçesi Ağızları ve folklor ürünleri aracılığıyla tespit edilmiştir.

Ardından *2.2. İsimler, Sıfatlar, Sayılar, Zamirler, Zarflar, Filler, Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler* olmak üzere Yenisey Yazıtlarındaki sözcük türleri değerlendirilmiştir.

Sonraki *2.3. Sözcüklerin Anlam Bakımından Sınıflandırılması* başlığı altında sözcükler anlam bakımından çok anlamlı, mecaz anlamlı, eş anlamlı, zıt anlamlı, sesteş, soyut anlamlı, duyguları belirten *sözcükler* ve örtmeceler başlıkları altında tasnif edilmiştir.

2.4. Sözcüklerin Kullanım Alanına Göre Sınıflandırılması kısımda ağız özelliklerine sahip olan sözcükler, edebi dil özelliği taşıyan ortak sözcüklerden ayrı olarak ele alınmış ve ağızlaşmalar (*dialektizmler*) yapı, ses bilgisi, anlam, yabancı sözcükler ve edebi dil ile bağlantısı bakımından detaylı bir şekilde

incelenmiştir. Ardından yazıtlardaki mesleki terimlere yer verilmiştir.

2.5. *Sözcüklerin Üslup Bakımından Sınıflandırılması* maddesinde yazıtların söz varlığı üslup bilimine göre (stylistics) *genel söz varlığı, konuşma dilinin söz varlığı, yazı dili söz varlığı, edebi dil söz varlığı, basım ve yayın söz varlığı* başlıkları altında değerlendirdikten sonra Yenisey Yazıtlarındaki sözcüklerin tarihi gelişiminden bahsedilmiştir. Ayrıca yazıtlardaki öz Türkçe, Çince ve diğer yabancı kökenli sözcüklerin köken açıklamalarına yer verilmiştir.

Daha sonra, yazıtlardaki özel isimler İnsan Adları, Yer Adları, Boy Adları (*Ethnonyms*) ve *Mitolojik Kahramanların, Dini Şahısların Adları* olmak üzere 4 ana başlık altında değerlendirilmiştir.

İkinci Bölümün en son kısmı olarak da yazıtlardaki deyimler ve birleşik sözcükler tespit edilmiştir.

Eserin Üçüncü Bölümünde *Yenisey Yazıtları Söz varlığının günümüz Kırgız Türkçesindeki İzleri* iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. Tespitlere göre Yazıtlardaki 376 kelimenin 289'u yani %77'si Kırgız Türkçesinde korunmuştur, %87'si ise korunmamıştır.

Kırgız Türkçesinde yaşayan sözcükler şöyle sınıflandırılmıştır:

1. Hem Anlam hem ses bakımından değişmeye uğramayan sözcükler;

Yazar, değişime uğramayan 133 sözcük tespit etmiştir. Örnek verecek olursak, *az, az-, ay, ak, akça, al-, alka-, alın-, alp, angda-, ant, ara, atak, atan, bay, bang, bar-, bat-, bök-, bök, bört, buğu, buyla, bulung, büt-, ingen (dişi deve), ini, kaling, kargan-, kong, küzgü, kızıl, ökünç, sansız, say, sengir, tek, teng, töz, uz, Umay, ut-, çayan, elik, en (damga), erk, esen* v.s.

2. Hem anlam hem ses bakımından değişmeye uğrayan sözcükler;

Agıl > ayıl; Kırgız Türkçesinde “köy, halkın oturduğu yer” anlamında kullanılmaktadır.

Aruk > arık; Yazıtlarda “temiz, saf” anlamında ise, Kırgız Türkçesinde “zayıf, cılız” anlamını kazanmıştır.

Bengkü > mönggü; “Uzun zamandır dağın zirvesinde toplanan ve erimeyen kar, buz”;

İsrik > esirik; Yazıtlarda “sarhoş, baygın” anlamında kullanılan bu sözcük Kırgız Türkçesinde “kendini beğenmiş, kibir, küstah” anlamını kazanmıştır. Bu tür sözcüklerin sayısı 25'i bulmuştur.

3. Anlam bakımından değişmiş fakat ses bakımından korunmuş sözcükler;

Ança; Yazıtlarda “öylece, öyle” anlamlarında kullanılan bu sözcük Kırgız Türkçesinde “çok, bir çok” anlamında kullanılmaktadır. *Apa* “anne”, *kata* “boyu, boyunca” ve “akraba” anlamındaki *uya* “kuşların yumurtladığı ve yavrularını

büyüttüğü yer, yuva, insanın doğup büyüdüğü yer, memleket” anlamlarını kazanmıştır. Bu tür sözcüklerin sayısı 13’tür.

4. Ses bakımından değişmiş fakat anlam bakımından korunmuş olanlarda ise toplam 118 sözcük tespit edilmiştir. Örneğin: *ab* > *uu* “av”, *adıg* > *ayu* “ayı”, *azıg* > *azuu* “azı diş”, *bugra* > *buura* “deve aygırı”, *yagı* > *coo* “düşman”, *yegen* > *ceen* “yeğen”, *kiçig* > *kiçüü* “yaşça küçük, küçük kardeş”, *ogul* > *uul* “oğlan”, *sub* > *suu* “su”, *tag* > *too* “dağ”, *tebe* > *töö* “deve”, *adək* > *ayak* “ayak”, *adır-* > *ayır-* “ayır-“, *bedük* > *biyik* “yüksek”, *kadın* > *kayın* “kayın”, *küdegü* > *küyöo* “güvey”, *iduk* > *ıyık* “kutsal”, *edgü* > *iygi* “iyi”, *artuk* > *artık* “artık”, *andag* > *anday* “öyle”, *beg* > *biy* “bey”, *teg* > *day/dey* “gibi”, *ügür* > *üyür* “at sürüsü”, *bung* > *mung* “sıkıntı, üzüntü”, *yaş* > *çaş* “yaş”, *yılkı* > *cılkı* “at”, *iki* > *eki* “iki”, *ikiz* > *egiz* “ikiz”, *böri* > *börü* “kurt”, *ökin* > *ökün* “üzülmek, pişman olmak”, *kögşin* > *kökşün* “ihtiyar adam”, *tonguz* > *donguz* “domuz”, *öküz* > *ögüz* “öküz”, *töpe* > *töbö* “tepe”, *koçgar* > *koçkor* “koç”, *irbis* > *ilbirs* “pars”, *kaşkır* > *karışkır* “kurt”, *birle* > *birge* “beraber”, *közünge* > *küzgü* “ayna”, *körtle* > *körktüü* “güzel, alımlı”, *örüng*, > *üröng* “beyaz, parlak”, *saç* > *çaç*, “saç”, *tengri* > *tengir* “tanrı”, *ukı* > *ukum* “ecdat”, *çor* > *çoro* “asker, *eb* > *üy* “ev” v.s.

Eserin son bölümü olan *Dördüncü* Bölümde “Metinler” yer almaktadır. Önce yazıtın numarası ve adı, sonra yazıt hakkında kısaca bir bilgi (bulunduğu yer, ölçüsü, şu anki yeri), ardından da metnin orijinali verilmiştir. Buna ek olarak her yazıtın fotoğrafları, yazı şekilleri gösterilmiştir.

Yazar, yazıtları dört ana başlık altında toplamıştır. 1. Mezar taşları ve kitabeler; 2. Kayalara yazılmış ziyaretçi ve kült yazıtları; 3. Eşyaların üzerine yazılmış kısa, pratik ve din, kült içerikli yazıtlar; 4. Runik Yazıtlar.

Sonuç bölümü 9 madde altında toplanmıştır. Sözlük-İndeks (s. 679-694) bölümünde yazıtlarda geçen sözcüklerin anlamları dizinleriyle beraber yer almaktadır.

Kaynakça (s. 697-711) bölümünde ise çalışmanın hazırlanması esnasında yararlanılan kaynaklar listelenmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Nurdin Useev’in yayını, Yenisey Yazıtlarıyla ilgili Kırgızistan’da yapılan ilk çalışma olması bakımından özel bir konuma sahiptir. Çalışmanın hem bilimsel yöntem hem içerik hem de zengin kaynakçasıyla, Yenisey Yazıtları konusunda ileride yapılacak olan çalışmalara kılavuzluk yapacağı görülmektedir. Böyle bir eseri bilim alemine kazandıran Yrd. Doç. Dr. Nurdin Useev hocamıza teşekkür eder, Eski Türk yazıtlarıyla ilgili başarılı çalışmalarının devamını dileriz.